

ЛИТЕРАТУРАТА НА НРБ ВЪВ ФОКУСА НА МИКРОИСТОРИЯТА

Резюме. Текстът представя възможностите за прилагане на микроисторически подход към литературата от комунистическата епоха в България. Статията подчертава, че литературната микроистория обръща внимание не само на това какво и как пише авторът, но и на това какво прави с текстовете и около своите текстове, кой ги чете и разбира и по какъв начин те влизат в диалог с други текстове и контексти. Изтъкнати са разликите между *скандал* и *случай*, като е поставен акцент върху възможностите, които дава *изследването през случая* в проучванията на литературата от епохата на Народна република България. *Ключови думи:* изследване през случая, литературноисторически случай, скандал, литературна микроистория, Народна република България (НРБ)

Съществува привидна близост и дори съвпадеж между подходите и мащабите на микроисторията и на обширни зони от литературната история. Та нали тъкмо литературната история се фокусира върху индивидуалното и изключителното – върху автори и конкретни произведения, върху уникалността на почерци и поведения; често възприема текста като неповторимо събитие, а отделния автор – като персоналистично въплъщение на историческия момент.

Няма да се впускаме в описание на узряването на разностранни идеи, концепти и научно-повествователни практики на микроисторията. Достатъчно е да открием само важното за изследването през случая предложение на Карло Гинзбург и Карло Пони, свързано с ролята на „името“ – собственото име, т. е. най-индивидуалният, възможно най-неповторимият ориентир, да се превърне в маркер, с чиято помощ да се създаде нов вид социална история, която разглежда индивидите от гледна точка на отношенията им с други индивиди“, като „изборът на индивидуалното в случая не се разглежда като противоречащ на избора на социалното: той трябва да предостави различен достъп до него“¹. По-късно Гинзбург декларира, че „в противовес на недиференцираното понятие „колективна менталност“ настоява „върху важността на из-

¹ GINZBURG, C., C. PONI. Was ist Mikrogeschichte? In: *Geschichtswerkstatt*, 1985, № 6, pp. 48–52.

следването на мисловните представи на всеки отделен индивид“².

Литературната история сякаш започва тъкмо оттук – от инвентаризацията на личностните мотиви и идеи, от разчитането на текстове като единични и дори уникални свидетелства за изявата и преплитането на различни индивидуални (писателски и читателски) светове. Същевременно, както предупреждават някои изследователски гласове, „ограничавайки се в търсене на иманентни мотиви – причини, микроисторията се оказва свързана само с компрометираната позитивистко-фактологическа версия на филологията и остава глуха, ако не враждебна, към такива водещи течения като (пост)структурализма и херменевтиката, които работят не с причините, а със смислите (разбирани по различни начини) от литературата и културата като цяло“³. Дали обаче не е възможно тъкмо чрез една литературна микроистория да се компенсира този предпоставен смислов и езиков дефицит на обичайната микроистория? Разбира се, това означава и обратното усилие – да се държи точна историческа и микроисторическа сметка за нелитературните документи, за постъпките и събитията в литературното поле и за тяхната нееднозначна роля в тълкувателните процедури върху писателските светове, върху художествените и други текстове. Както описва този сложен баланс Сергей Зенкин, преценен от него като неразрешено (или дори неразрешимо?) противоречие:

Филологията вижда в микроисторията родствено на себе си интелектуално предприятие, вижда търсене на строго и последователно научно решение на онези проблеми, които стоят пред самата нея в опитите ѝ за епистемологическа самокритика. Но от филологическа гледна точка е очевидно и друго: микроисторията – а може би и историята изобщо в сегашния ѝ вид – изкупва своята научна цена с отклоняване от някои най-важни, най-привлекателни и проблематични аспекти на хуманитарната култура като диалогичната природа на социалния дискурс, относителната независимост на думите и идеите от социално-биографическите реалии, трансисторическата актуалност на произведенията от миналото.⁴

Една литературна микроистория би трябвало да отиде по-далеч от търсенето на (не)съответствия между думи и дела, между живот и творба, между записаното в документа и извършеното действие чрез житейска постъпка, но и чрез художествен акт. Напротив – точно зевовите, каузалните пропадания между творби, документи, устни изказвания, индивидуални жестове, социални актове, политически и други

² GINZBURG, C. Micro-Histoire. In: *Historische Anthropologie*, 1993, № 1, p. 181.

³ ЗЕНКИН, С. Микроистория и филология. – В: *Казус. Индивидуальное и уникальное в истории*. Москва: Наука, 2007, с. 369.

⁴ Пак там, с. 375.

събития, както и сложните херменевтични комбинаторики между тях създават полето на специфична литературноисторическа достоверност, която води до разбирането на миналото. Предизвикателството е да се отиде отвъд прякото пренасяне на смисъл по пътя между текст и реалност, или обратно, за да се поеме по мрежовидни пътища, като се отчитат компенсаторните механизми за набавяне на реалност (чрез писмени и устни документални свидетелства) и за производство на смисъл, въвличайки в процеса на интерпретация всички възможни следи.

Литературно(микро)историческият подход изисква смяна на перспективата към миналото, което се изследва не толкова като обект със съответните творби, автори, социополитически и социокултурни контексти, жанрови формации и т. н., колкото като динамична мрежа от текстове, в която се проявяват различни видове избор, адаптират се почерци, проявяващи се в събитието на рецепцията, в серия от инциденти, конструирани понякога като случаи. На фокус застават връзките между отделните решения – плод и на каузалност, и на случайност – извършвани от автори, читатели и социални фактори, които създават средата за възникване и възприемане на творбите.

Точно тук е мястото на случая като модел и инструмент на една възможна литературна история. Случаят в литературата е време-и-пространство, което повдига литературноисторическият разказ – своеобразен праг, който прекъсва въобразения ход, за да се подчертае репрезентативно-изключителния характер на литературното събитие, в чийто център е творба (по-рядко няколко творби) и нейният автор (или автори). Когато около едно произведение и/или литературна личност се структурира ситуация на сблъсък между изключение и норма, т. е. бъде предизвикан разлом вътре в самата оксиморонна конструкция „нормално изключение“, тогава започват да се разчитат симптоми, които литературният историк може да разпознае като възникване на проблем, налагащ търсене на решение и обособяване на съответния пространствено-времеви отрязък като случай в литературноисторическия разказ.

Моделът на случая е подходящ за описание на смяната на историческите ритми, свързана често с реформирането или с рушенето на нормите за създаване на литература. Това са моментите, когато се проблематизират жанрови, идеологически, естетически, а понякога политически и социални норми с появата на текстове (книги) или с езиковото поведение на определен автор или на група от автори. Тази поява на творба или на литературна личност се състои като особен, проблематизиращ избор, който има нарастващо значение за литературното поле. Самият избор на почерк и езиково поведение проблематизира статуквото.

Понякога случаят сякаш се самоконструира почти веднага в публичността (нерядко под формата на скандал). Макар и своевремен-

но недоизследван, той става пределно видим и трайно попада в обсега и на медийния, и на научния интерес. Типичен пример за такова бързо възникване е случаят „Тютюн“, проявен още в първите месеци на своето разгръщане в края на 1951 и началото на 1952 г. и задържал вниманието върху себе си през следващите десетилетия. Почти същото може да се каже и за случая „Лице“ от началото на 80-те години, въпреки доминацията при него на по-праволинейна негативна кампания. Като съевременно разпознат и конструиран случай от епохата на Третото българско царство може да се посочат събитията около романа на Константин Петканов „Морава звезда кървава“ от 1934/1935 г., периодично предизвикващи и читателски, и изследователски интерес.

При други обстоятелства случаят отново сякаш се самоконструира, но по-скоро под повърхността, в зоната на тайната публичност. Той се възприема като грандиозен, но укрит, обърнат навътре (имплозивен) скандал, за него знаят всички, но на практика е табуиран. Такъв е случаят „Люти чушки“ от 1968 г. – шумът е голям, но някак капсулиран; властта не позволява съвременното му публично обговаряне, но след края на НРБ той се превръща в трайно предизвикателство за журналистически и научни тълкувания.

Не е рядкост обаче, когато случаят не просто е невидим и неозвучен във времето на предполагаемото си възникване в минала реалност, а остава неконструиран с десетилетия. Той възниква именно като случай при някакво откритие, при специално изследователско усилие, при научна случайност. Понякога се възпламенява от внезапно появила се творба, смятана за безвъзвратно изгубена, и се конструира около нея чрез мрежата от свързаните с творбата разнородни текстове. Такъв случай се създава например след появата на екземпляр от смятаната за безвъзвратно заличена стихосбирка на Иван Динков „На юг от живота“, чийто тираж е унищожен веднага след отпечатването ѝ през 1967 г. Няколко години след смъртта на поета семейството му прави достойно съхранение в личния му архив екземпляр на книгата и така случаят кристализира едва в началото на XXI век. Сходен, но и по-сложен, е механизмът при случая „Стихове“ на Константин Павлов. Първо през 1998 г. е публикувана част от смятаната за изгубен ръкопис „Спомен на страха“, а по-късно се прибавя решаващо откритие – наяве излизат протоколите от заседанията на редакторския съвет на издателство „Български писател“ от 1962/1963 г., в които са регистрирани обсъжданията на ръкописа. Случаят възниква тъкмо при разчитането на творбата/ръкописа „Спомен за страха“, но и при описаната от Гренди ситуация на поява на „необичайни извори“ (протоколите), които водят до открояването на „екстраординарно „нормално явление“, отличаващо се с подчертана изразителност за литературното поле в НРБ от средата на 60-те години на XX век.

Друг тип литературно събитие – публикуването и рецепцията на

романа „Хайка за вълци“ от Ивайло Петров през 80-те години продължително време изглежда като почти изцяло предварително разрешен случай. Това се дължи най-вече на утвърдителната дискусия, с която официалната в НРБ доктрина опакова творбата като произведение на социалистическия реализъм. Случаят „Хайка за вълци“ възниква, когато се проиграе отложеният в миналото сблъсък между творбата, критическите текстове от 80-те и новопоявилите се мемоарни свидетелства.

Случаят в литературната история се конструира там, където има струпване на неотговорени въпроси, витаят загадки, претендиращи понякога да се превърнат в мистерии около съдбата на произведения и автори. Очакването за възникване на случай витае в ситуация на дефицит на информация, когато открояването на „забравена“ творба, изваждането на светло на документ, който преозначава творбата, комбинацията между техните тълкувания и свидетелските „показания“ в дневници или мемоари може да прекъсне дългия литературноисторически разказ, който да бъде преобразен в късата дистанция на казуса. Тогава често се преобръща самата тълкувателна перспектива. При конструирането на случай литературният историк по-рядко се пита какво казват творбите и какво правят пишещите хора и все по-често – какво правят творбите и какво казват житейските постъпки и социалните действия, как се тълкуват взаимно така, че произвеждат смисъл.

Случаят може да проясни множество тъмни места в литературната история, да модулира значенията на разнородни текстове, изграждащи връзки между творческа, биографична и социална траектория на литературната личност; да преназове ключови моменти от миналото като ситуации на избор, а не като плод на неумолима каузалност или безименно стечение на обстоятелствата; да разкаже историята на литературата чрез осветляването на праговите инциденти и чрез систематизиране на точките на промяна; да бъде интригуваща, да бъде и наука, и литература.

Същевременно литературният историк би трябвало да си дава сметка и за обратното – какво не може да направи чрез случая. Той би следвало да разбира ограниченията на модела и предварително да се успокои с мисълта, че няма как да разкаже историята на литературата само през поредицата от случаи; не може да замени процесуалността в разказването на миналото с моментни снимки на кратки времеви фази; не бива да игнорира изучаването на трансформациите на големите социални структури, в т. ч. на литературните институции; не може да се лиши понякога от „затвореното четене“, от анализите на отделни творби и на техните интертекстуални възможности. Само ако изхожда от такава самовзискателна позиция литературната (микро)история може да използва случая като инструмент за собственото си проясняване и като основен елемент при изследването и разбирането на големи литературноисторически периоди.

Доста често, когато едно литературно събитие, което има потенциал да се превърне в случай, поставя на изпитание устойчивостта на наложената норма, а около него се създава ситуация на конфликт, озвучен в публичното пространство като скандал. Както гласят различни тълковни речници, това може да се изрази чрез „шумна и неприлична караница; кавга“ или да бъде „предизвикателна постъпка, която е в противоречие с обществения морал и възмущава голяма част от хората; безобразие, позор, безчестие“, а би могло да е „срамно действие или събитие; осъждане или негодувание, предизвикано от действия или събития; лице, чието поведение води до компрометиране и осъждане и т. н.“⁵. Литературният скандал притежава две специфични страни. Едната се отнася към характеристиките на съответен текст – структура, език, значение, послание, а другата – към вариантите на литературна комуникация и публичния ефект от нарушаването на естетическите, моралните, политическите, социалните и прочее норми. Литературният скандал се проявява често като съвременен видима част (айсбергът над повърхността) от един възможен случай. Особено след края на XIX век между скандал и случай възниква синонимно поле, което създава усещане, че те често се припокриват.

Редица от бъдещите знакови случаи в литературната история се състоят във времето си като скандали с относително висок коефициент на публичен и обществен резонанс. Такива са и „Веда Словена“ (в края на XIX век), и „Морава звезда, кървава“ (1934), и „Тютюн“ (1951/1952), и „Люти чушки“ (1968), и „Лице“ (1981/1982). Споровете, пререканията и дори кавгите по повод тези произведения, макар в условията на диктатура при част от тях да са дирижирани и капсулирани, само усилват проблеми, които изискват аналитични решения. Същевременно достатъчно много литературни скандали не успяват да придобият значимост на случаи, доколкото се ограничават предимно в сферата на литературния бит, в по същество частно-правни спорове (за авторско право или за плагиатство), в авантюрно-политически публични сюжети, които не надскачат всекидневните битки в литературното поле. Очевидно е, че скандалът сам по себе си не е достатъчен, за да възникне по-късно като случай.

Скандалът може да е шумен, но и капсулиран, дори невидим, неслучил се, т. е. неприявен, квазискандал. Обаче неслучването на скандал не означава предотвратяване на случая, който се разгръща в сенчеста или дори в конспиративна публичност. И двата варианта на проявление на случая – на шумното му протичане и на укритото му

⁵ *Collins English Dictionary* [online]: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/scandal>.

въздействие – често водят до неговото недоизясняване, а оттам – до отложената му във времето загадъчна проблемност, която го превръща именно в случай, подлежащ на изучаване, на разгадаване.

От какви елементи на литературния скандал се композира бъдещият литературноисторически случай?

Задължително е възникване на събитие и/или текст, около които става стълкновение между поне две несъвпадащи и категорично противоположени позиции; публичност на реакциите и на конфликтующите интереси и мнения; обвинения към поне една от страните в недопустимо нарушаване на общоприети норми на писане и/или на езиково поведение; трансгресиране на скандала в зони извън литературата – предимно в политиката, в по-широки публични зони. При вглеждане в относително плуралистичната среда на Третото българско царство тези елементи на скандала могат да бъдат открити и да претърпят аналитична проверка дали биха могли да се превърнат в градиво за литературноисторически случай. По-голямата свобода при публикуването на текстове и при случването на различни произшествия в литературата гарантира по-лесно разпознаване на симптомите на случая. Скандалът в плуралистичната публичност обикновено възпалява границите на литературното поле и трансгресира в социополитическия контекст, който допълнително го озвучава и обогатява. До налагането на комунистическата диктатура през 1947/1948 г. литературните скандали в НРБ са типични експлозивни разгръщания на езикови жестове в медийни сюжети с директен социален и политически ефект и тъкмо от тях могат да се изтеглят изследователските сюжети на множество случаи.

От края на 40-те години на XX век обаче картината се усложнява. Протичат три типа процеси, емблематични за „диктатурата на пролетариата“: реструктуриране на институционната база на литературата (одържавяване на издателската и книгоразпространителската дейност; закриване на опозиционната преса), политестетически контрол на всички равнища при производство и опубличностяване на текстове (обявяване на социалистическия реализъм за „единствено правилен метод“; въвеждане на цензурен апарат и на дирижирана публична оценка на творбите), персонално форматиране на полето (репресии, уволнения и маргинализиране на инакомислещи писатели; производство на нов тип писател соцреалист и пр.). По този начин автономията на литературата е окончателно похитена, а дългосрочно над публичното поведение на българските писатели и литератори надвисва сянката на страха, която помита всякаква възможност за евентуално противоборство на интереси и мнения, несъответстващи на дискурса на властта. Това предопределя и тоталното преформатиране на модела на литературния скандал в НРБ.

Ето защо реконструкцията на един или друг случай от периода

на НРБ през симптоматиката на скандала притежава особена проблематичност, защото между 1946 и 1990 г. литературният скандал най-често изцяло или частично бива превантивно блокиран, обезопасяван или старателно укриван. Комунистическият режим е чувствителен към оскандаляването на литературното поле. Острото и открито противоборство между различни тези и позиции би накърнило важната за тоталитарната държава идеологическа представа за „единството на писателите“ и „единството на литературата“ под знамето на Партията.

Какво точно става със скандала? Първо. Думата „скандал“ е просто отменена в българската литература. В литературното поле се водят предимно разговори, в най-острия случай има направлявани спорове и дискусии, но не избухват скандали. Самият Съюз на българските писатели е откроен като единствена писателска организация, сред чиито основни задачи е тъкмо да предотвратява и обезопасява скандалите, т. е. да блокира и контролира литературните спорове по начин, който да ги представя в публичността като колегиален обмен на мнения. Доминира реториката за единството и сплотеността на писателите около политиката на БКП. Наследените от периода на Царството конфликти между писатели комунисти (например между „релефци“ и „кормиловци“), както и нововъзникнали квазиконкурентни напрежения между отделни автори, нерядко са удържани чрез намесата на ЦК на БКП и дори на самия комунистически вожд. До арбитражната намеса на вожда обикновено се стига, когато литературните институции не могат да се справят, т. е. започнат да изпускат от контрол спора, който започва да се развива във видим скандал. Нещо повече. До 1956 г. водачът на БКП Червенков почти неизменно се явява колкото основен арбитър в споровете между писателите, толкова и главен конструктор на допуснатите литературни скандали. Той или почти от самото начало направлява събитията от един потенциален скандал (както е при случая „Тютюн“), или в крайна сметка – малко по-късно, явно или задкулисно – се намесва пряко или индиректно, за да подкрепи или уязви автор, или за да предложи своето единствено меродавно тълкуване на някои страни от доктрината на соцреализма.

Второ. Маргинализирана е фигурата на скандалджията в литературата и литературния бит. Липсата на плуралистична публичност, която може да популяризира подривното му поведение, предопределя ролята му на несъстоял се герой. Овладени и капсулирани са бохемските инциденти с Иван Пейчев. Задушени са чрез санкции и отпращане в провинцията непредвидимите гуляйджийски избухвания на младите поети Пеньо Пенев и Усин Керим. Постепенно през 70-те години е опитомено взривоопасното поведение на Ваня Петкова. Това е особена грижа за спазване на протокола в тоталитарния литературен салон, вменена преди всичко на Съюза на писателите и неговата партийна организация.

Трето. Всеки спор, в който зрее потенциален скандал, се опакова превантивно – в ръководните звена или на общо събрание на СБП, на събрание на някоя от секциите, в Секретариата или в Президиума, в Първичната партийна организация, в специално създадена комисия и пр. Литературните издания се грижат за това да блокират несанкционирани от властовите инстанции публикации, които биха предизвикали оскандаляване на средата. Въпреки че след началото на 60-те години – при управлението на Тодор Живков – обликът на прикрития литературен скандал се променя до степен, при която редица дискусии и спорове в печата започват да приличат на все по-открояващи се скандални инциденти, по същество арбитражът на партийно-държавната власт винаги гарантира „разумното“ ограничаване на обществения им резонанс и предопределя принуденото им „разрешаване“.

Как все пак изглежда невъзможният литературен скандал в НРБ? При него често се откроява характеристика, която Нора Брукс приписва на скандала изобщо – като „метод за наскърбяване, активизиращ заложения в думата смисъл на срам и позор, който се стреми да създаде в очите на обществото образа на посрамения като нравствено нечист, изгубил лицето си, етически и естетически безобразен“⁶. Именно властта при комунистическия режим успява да наложи в публичността безобразен, извън нормата и дори „уродлив“ образ на онази страна в скандала, която е маркирана като неприемлива и неблагонадеждна. Властта на НРБ в кампании (квазискандали) използва критиката, общественото порицание, изобщо инструментите за публично опозоряване, за да се разправи с неудобен автор и/или негова творба.

Литературният скандал в НРБ се разгръща в границите на самата доктрина на соцреализма и въплъщава нейния основен принцип – този за партийността, персонифициран от фигурата на комунистическия вожд. Ето защо – за разлика от обичайния скандал в плуралистична среда – в монистичната среда на НРБ литературният скандал не е експлозивен, а имплозивен – по-често се разгръща в посока от политическото към вътрешността на загубилото автономността си литературно поле. Резултатът му е не разрушаване на нормите, а тяхното уточняване и частично коригиране – най-често свързано с минимално разширяване на тематичните граници на социалистическия реализъм и пренареждане

⁶ БРУКС, Н. Скандал как механизъм култури. – В: *Семиотика скандала*. Москва: Европа, 2008, с. 10. Там се казва още, че тъкмо от това произтича „стилистиката на скандала, диктуваща истерично поведение, прекалена жестикуляция, импулсивна реч, която фактически извежда събитието от татък пределите на системата на приличното в обществото. В този смисъл скандалът се съотнася с категорията на уродливото. На свой ред и самият феномен на уродството като публично, шокиращо отклонение от нормата се възприема като скандално явление“.

на отделни фигури в полето. Това е скандал, който винаги е контролиран, а нерядко и предизвикван от властта. Реализира се под нейния непрекъснат – по-явен или по-дискретен – натиск.

Някъде оттука започва микроисторическото изследване – от разпознаването на случая в проявения или задушен литературен скандал от епохата на НРБ. Защото, както вече стана ясно, случаят не е нещо очевидно случило се, а продукт на историческа реконструкция от следите на миналото (в т. ч. и скандалите); той е колкото разследван и изследван, толкова и разказан, наративно конструиран именно като случай.

* * *

Като тоталитарна държава, която последователно налага политическа цензура, контролира литературното производство и в значителна степен дирижира рецептивния ефект от публикуваните творби, след своя край през 1990 г. Народна република България оставя множество недоосветени и недоразбрани инциденти, в центъра на които стоят произведения и техните автори. Литературната история през 90-те години на XX век изведнъж се изправя пред изобилие от неразрешени потенциални случаи между 1946 и 1989 г. Но по традиция тя остава в рамките на иманентисткия подход към творбите, задоволявайки се предимно с анализи на съответните художествени текстове от епохата на НРБ, пренебрегвайки усилията за изследване на механизмите на взаимодействие между произведението и различните видове контексти. Това донякъде се компенсира от избуялия интерес към творби и писатели, подложени на цензуриране и преследване от комунистическия режим, за чиито интерпретации неизбежно се прибегва до изграждане на интертекстове с отделни документални и мемоарни свидетелства. Но като цяло започналата през 90-те „революция на архивите“ достига подстъпите на българската литературна история едва след началото на XXI век, по-точно – едва тогава българската литературна история научава, че има такава революция и може да се възползва от възможностите, които предоставя свободният вход към доскоро недостъпни архивни фондове.

Въпреки това още в първите години на 90-те професионалното внимание се насочва към единични литературноисторически епизоди, които се отличават с висока степен на загадъчност и извънредност и изпъкват като моменти на пряка среща между властта и литературата. Първият от тях още с възникването си през 1951/1952 г. придобива статус на случай. Нещо повече, в съзнанието на публиката тъкмо той се превръща в класически, образцов литературен случай от епохата на НРБ. Така се казва и първият документален сборник за него – „Случаят

„Тютюн“. 1951–1952 г.“⁷ Цялото издание се владее от характерния за 90-те патос на реабилитацията, този път – реабилитация на първото издание на романа, табуирано от цензурата и автоцензурата тъкмо по време на събитията около него в началото на 50-те. Както наличните документи, така и теоретическият инструментариум през 1992 г. затварят този случай най-вече в историко-публицистичната и морално-политическата проблематика на погрома, извършен над първото издание, и принудата над Димитър Димов да го преработи. Използвана е метафората за „литературното убийство“⁸. Основната заслуга на документалния сборник от 1992 г. обаче се състои в самото форматиране на конфликтната ситуация около „Тютюн“ като литературноисторически случай. Близко двадесет години по-късно – след откриването на нови и неординарни документи в архивите и след прилагането на изследователски методи от литературната археология и микроисторията – става възможно издаването на нов документален сборник, в който са публикувани новооткритите документи, известните отпреди са представени в по-голям обем и без допуснати в старото издание грешки⁹, а цялостната интерпретация дефинира събитията около „Тютюн“ като случай, разгърнал се между 1946 и 1954 г.¹⁰, т. е. проследява се предисторията на случая и неговите следствия, или както би казал Ръовел, разширява се значително „контекстът на единичността“¹¹.

След изживяването на първите две фази в заниманията с история на литературата на НРБ (оперативно-критическа и публицистична фаза, 1990–1999 и селекционна и пробационна фаза, 2000–2005)¹², както и след нормализацията в процеса, наречен „революция на архивите“, усетена осо-

⁷ *Случаят „Тютюн“. 1951–1952 г. Стенограми, статии, рецензии, спомени.* Съст. А. Бенбасат, А. Свиткова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992, с. 332.

⁸ Вж. предговора: БЕНБАСАТ, А., А. СВИТКОВА. Хроника на едно литературно убийство. – В: *Случаят „Тютюн“. 1951–1952 г. Стенограми, статии, рецензии, спомени.* Съст. А. Бенбасат, А. Свиткова, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992, с. 313–329.

⁹ *Другият „Тютюн“: документи и спомени.* Съст. П. Дойнов, А. Свиткова. София: „Несарт – Милен Миланов“, „Монд дипломатик – България“, 2010. Това ново издание по случая е в почти двойно по-голям обем (552 с.) в сравнение с предишното от 1992 г. (332 с.).

¹⁰ Вж. въвеждащата студия: ДОЙНОВ, П. Другият „Тютюн“: Литературният соцреализъм в НРБ като история на книга (1946–1954). – В: *Другият „Тютюн“: документи и спомени.* Съст. П. Дойнов, А. Свиткова. София: „Несарт – Милен Миланов“, „Монд дипломатик – България“, 2010, с. 13–134.

¹¹ РЪОВЕЛ, Ж. *Есета по история и историография.* София: Дом на науките за човека и обществото, 2010, с. 275.

¹² Вж. повече за тези фази в: ДОЙНОВ, П. НРБ-литературата: речници, диалози, (не)разбиране. – В: *НРБ-литературата: история, понятия, подходи.* София: Кралица Маб, 2012, с. 14–16.

бено с влизането в сила от 2006 г. на т. нар. Закон за досиетата, който „дава възможност не само за обогатяване на знанието за писателски биографии и истории на произведения, но и за сплитане на сложни интерпретационни мрежи при разбирането на цялостния литературноисторически контекст на НРБ“¹³, най-после се формира институционно и теоретическо поле, позволяващо пълноценна употреба на модела на случая при разказването на НРБ-литературата. Важността и бъдещето на този модел са загатнати още в първите години на XXI век с книгата на Наталия Христова „Българският скандал „Солженицин“ (2000) и със сборника от очерци на Цвета Трифонова „Писатели и досиета“ (2004)¹⁴. В тях решително доминира историческият разказ за политически контексти и за социални действия на отделни писатели за сметка на понижения интерес към конкретното им творчество, но все пак се откроява фокусът върху изграждането на констелация от моментите на събитието (скандалът Солженицин в НРБ – при Н. Христова) и върху форматирането на литературни личности, преследвани от Държавна сигурност след 1944 г., придобиващи в историческия разказ черти на персонални случаи (при Цв. Трифонова).

Литературноисторическият случай в епохата на НРБ, както и при останалите периоди, съчетава изследването на биографични версии за авторски персони с биографии на текстове и книги и вплитането им в контекстуални мрежи от официални и неофициални прочити, взаимоотношенията им с институциите и влиянието върху тях на политико-идеологически и властови дискурси. Но в епохата на НРБ се наблюдава подчертано повишаване на напреженията около проблема за изгубената автономия на литературата спрямо политиката. Такива инциденти се случват като изпробване устойчивостта на нормата на социалистическия реализъм и като изпитание за почерци и авторски присъствия. Залогът в случаите оттогава е свързан с индивидуалния избор на пишещия човек в ситуацията на отнета автономия, при който разнोजанрови текстове се разполагат в явни, скрити и полускрити равнища. Именно до тези равнища се домогва чрез модела на случая литературният историк, за да разпознае важните инциденти, да прецени сблъсъка с цензурата, ролята на автоцензурата, огъването на почерка или съпротивата и надиграването с тях, да проследи рецептивните ефекти – дали са усилены или заглушени, спонтанни или управлявани, анализирайки сменящите се значения на творбите и промените в образите на техните автори.

Няма друг период в историята на българската литература, за

¹³ Пак там, с. 17.

¹⁴ ХРИСТОВА, Н. *Българският скандал „Солженицин“. 1970–1974*. София: Издателско ателие Аб, 2000; ТРИФОНОВА, Ц. *Писатели и досиета*. Велико Търново: Фабер, 2004.

който толкова всеобхватно да бъде валиден принципът на взаимното тълкуване между художествени творби, документални текстове и историографски разказ. Именно за епохата на НРБ литературният историк, ако се стреми към разбиране, предлага отговори на въпросите не само какво пише, но и какво прави авторът, как постъпките му дописват и тълкуват творбата му и обратно, в какви социокултурни и политико-идеологически мрежи попадат заедно – и творба, и автор, как се съотнасят обичайните стереотипи на поведение и писане спрямо личния избор на почерк и социално позициониране. Това означава следване на един от посочените преди време ключови методологически ходове за изследването на литературата на НРБ:

Все по-системно практикуване на взаимно интерпретационно четене на разнородни текстове за литературата на НРБ (архиви, художествени творби, периодика, мемоари и пр.) и изграждане на многослойни литературноисторически контексти.¹⁵

Изследването на един случай в литературата на НРБ изисква такова интензивно взаимно четене на художествени творби, текстове от литературната и друга периодика, архивни документи, дневници и мемоари, анкети и интервюта, които, проверявайки се едни други, преплитат разказите на социалната и политическата история, на писателската биография и на литературознанието, за да изградят едновременно открояващия се, но и свързан с контекстите и с други събития нормално-изключителен случай.

* * *

Вече стана дума, че литературната микроистория внимава не само какво и как пише авторът, но и как постъпва с текстовете, около и по повод текстовете си, кой как ги чете и разбира и в какви отношения влизат с други текстове и контексти. Особено в микроисторическите анализи на литературата на НРБ по-важно е не диренето на трудно постижимото единство между думи и дела, между творба и авторски образ, а разминаванията, пропукванията между творчеството и биографията, между литературния текст и социокултурния контекст, между публичния език и частната реч, между фикционални и нефикционални текстове и т. н.

Същевременно, както посочва Джовани Леви, микроисторията „се стреми да не отхвърля всички форми на абстракция, тъй като минималните факти и индивидуалните случаи могат да послужат за разкриването на по-общи явления“, т. е. неуместно е противопоставянето на „общото“ срещу „уникалността на особеното“¹⁶.

¹⁵ ДОЙНОВ, П. Цит. съч., с. 35.

¹⁶ ЛЕВИ, Дж. За микроисторията. – В: ЛЕВИ, Дж. *Упражнения по*

Ивайло Знеполски също се стреми да балансира изследователския си избор, изтъквайки, че „голямата история“ представлява „важна предпоставка, осигуряваща критерии за селекцията на фактите, които ще застанат в центъра на микро-историческото ниво на изследването“, като „тя очертава структурните характеристики на политическата система, а микро-анализът показва как нейните водещи характеристики се поддържат, възпроизвеждат, огъват, променят“. В това Знеполски вижда „голямата задача“ на историците – не да бъдат помирени „двата исторически подхода, а как, облягайки се на изследване на частните случаи, на привидно маргиналното, да се постигнат задоволителни резултати в изследването на късния комунизъм, запазвайки „силен научен статус“¹⁷.

Напреженията обаче между двата стремежа – към генерализация на историческия процес и към фаворизация на особеното в него остават неизбежни. Въпросът е: могат ли в един литературноисторически разказ тези напрежения да бъдат продуктивни? Вероятно да, ако вниманието към субектността на миналото, към индивидуалната воля, към персонализацията и контекстуализацията, към случайните жестове и малките следи бъде организирано от воля за концептуализация, т. е. да се върне човешката мяра на историята на литературата от епохата на НРБ, без да се напуска територията нито на историята, нито на литературата.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

БЕНБАСАТ, А., А. СВИТКОВА. *Хроника на едно литературно убийство – В: Случаят „Тютюн“. 1951–1952 г. Стенограми, статии, рецензии, спомени.* Съст. А. Бенбасат, А. Свиткова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992.

БРУКС, Н. Скандал как механизъм култури. – В: *Семиотика скандала*. Москва: Европа, 2008.

ДОЙНОВ, П. Другият „Тютюн“: Литературният соцреализъм в НРБ като история на книга (1946–1954). – В: *Другият „Тютюн“: документи и спомени*. Съст. П. Дойнов, А. Свиткова. София: „Несарт – Милен Миланов“, „Монд дипломатик – България“, 2010.

ДОЙНОВ, П. НРБ-литературата: речници, диалози, (не)разбиране. – В: *НРБ-литературата: история, понятия, подходи*. Съст. П. Дойнов. София: Кралица Маб, 2012, с. 14–16.

ЗЕНКИН, С. *Микроистория и филология*. – В: *Казус. Индивидуальное и уникальное в истории*. Москва: Наука, 2007.

ЗНЕПОЛСКИ, И. *Как се променят нещата. От инциденти до Голямото събитие. Първа част*. София: Сиела, 2016.

микроистория. София: Дом на науките за човека и обществото, 2008, с. 46.

¹⁷ ЗНЕПОЛСКИ, И. *Как се променят нещата. От инциденти до Голямото събитие*. Първа част. София: Сиела, 2016, с. 40–41.

ЛЕВИ, ДЖ. За микроисторията. – В: ЛЕВИ, ДЖ. *Упражнения по микроистория*. София: Дом на науките за човека и обществото, 2008.

РЪОВЕЛ, Ж. *Есета по история и историография*. София: Дом на науките за човека и обществото, 2010.

ТРИФОНОВА, Ц. *Писатели и досиета*. Велико Търново: Фабер, 2004.

ХРИСТОВА, Н. *Българският скандал „Солженицин“. 1970–1974*. София: Издателско ателие Аб, 2000.

REFERENCES

BENBASAT, A., A. SVITKOVA. Hronika na edno literaturno ubijstvo. [Chronic of a Literary Murder.] In: A. BENBASAT, A. SVITKOVA (eds). *Sluchaiat "Tutun". 1951–1952. Stenogrami, statii, recenzii. [Tutun Case. 1951–1952. Transcripts, Articles, Reviews.]* Sofia: "St. Kliment Ohridski" University Press, 1992.

BROOKS, N. *Skandal kak mechanism kulturi. [Scandal as Mechanism of Culture.]* Moscow: Evropa [publ.], 2008.

COLLINS English Dictionary [online]. Retrieved: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/scandal> [seen 10.11.2016].

DOYNOV, P. Drugiyat "Tutun": Literaturniat socrealism v NRB kato istoria na kniga (1946–1954). [The Other "Tutun": Literature Socrealism in P.R.B. as History of a Book (1946–1954).] In: P. DOYNOV, A. SVITKOVA (eds.). *Drugiyat "Tutun": dokumenti I spomeni. [The Other "Tutun": Documents and Memoires.]* Sofia: Nesart – Milen Milanov [publ.], Mond diplomatic – Bulgaria [publ.], 2010.

DOYNOV, P. NRB-literaturata: rechnici, dialozi, (ne)razbirane. [P.R.B.-literature: Lexicons, Dialogues, (Not)Understanding.] In: P. DOYNOV (ed.). *NRB-literaturata: istoria, poniatia, podhodi. [P.R.B.-literature: History, Concepts, Approaches.]* Sofia: Kralica Mab [publ.], 2012, pp. 14–16.

GINZBURG, C., C. PONI. Was ist Mikrogeschicht? In: *Geschichtswerkstatt*, 1985, № 6, pp. 48–52.

GINZBURG, C. Micro-Historie. In: *Historische Anthropologie*, 1993, № 1, p. 181.

HRISTOVA, N. *Balgarskiat scandal "Solzhenicin" 1970–1974. [Bulgarian Solzhenitsyn Scandal. 1970–1974.]* Sofia: Ab Publishing Atelier, 2000.

LEVI, J. Za microistoriata. [About Microhistory.] In: LEVI, J. *Uprajnenia po microistoria. [Trainings on Microhistory.]* Sofia: Dom na naukite za choveka i obshtestvoto [publ.], 2008.

TRIFONOVA, C. *Pisateli i dosieta. [Writers and Files.]* V. Tarnovo: Faber [publ.], 2004.

ZENKIN, S. Microistoria i filologia. [Microhistory and Philology.] In: *Casus. Individualnoe i unikalnoe v istorii. [Individual and Unique in History.]* Moscow: Nauka [publ.], 2007.

ZNEPOLSKI, I. *Kak se promeniat neshtata. Ot incidenti do Goliamoto sabitie. Ch. 1. [How Things Change. From Incidents to the Great Event. Vol. 1.]* Sofia: Ciela [publ.], 2016.

THE LITERATURE OF THE PEOPLES' REPUBLIC OF BULGARIA IN THE FOCUS OF MICROHISTORY

Abstract. The text presents the possibilities of applying a microhistorical approach to the literature of the communist era in Bulgaria. The article emphasizes that literary microhistory pays attention not only to what and how the author writes, but also to what he does with and around his texts, who reads and understands them, and how they enter into dialogue with other texts and contexts. The article highlights the differences between a *scandal* and a *case*, with an emphasis on the opportunities provided by the study through the case in the studies of literature from the period of the Peoples' Republic of Bulgaria.

Keywords: case study, literary historical case, scandal, literary microhistory, Peoples' Republic of Bulgaria

Plamen Doynov, Prof., DSc

New Bulgarian University

21 Montevideo Str., Ovcha kupel District, Sofia 1618

E-mail: dojnovpl@abv.bg